

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Na de crisis - en wat nu?

Engelen, E.R.

Published in:
De Helling

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Engelen, E. (2010). Na de crisis - en wat nu? De Helling, 23(1), 28-30.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

[2011](#)[2010](#)[nummer 1](#)[nummer 2](#)[nummer 3](#)[nummer 4](#)[2009](#)[2008](#)[2007](#)[2006](#)[2005](#)[2004](#)[2003](#)[2001](#)

Na de crisis – en wat nu?

door Ewald Engelen

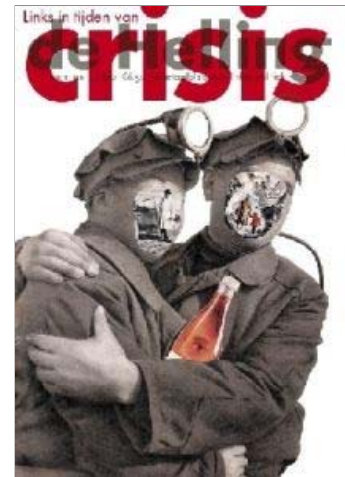
Een eminent gezelschap van 24 intellectuelen van wereldfaam vraagt, als antwoord op de crisis, om meer leiderschap en een nieuw verhaal. En om een andere maatstaf voor vooruitgang dan economische groei. Maar daar valt wel wat op af te dingen.

In zijn zaterdagse column in *NRC Handelsblad* suggereerde Marc Chavannes dat de Commissie-De Wit, die werkt aan een groot parlementair onderzoek naar de crisis, haar aanbevelingen gewoon kan overschrijven uit Aftershocks. Deze eind vorig jaar gepubliceerde bundel van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR), onder redactie van Anton Hemerijck, Ben Knapen en Ellen van Doorne, bevat 24 korte interviews met wetenschappers, opiniemakers en oud-politici van wereldfaam. Het betreft een uitgelezen gezelschap, met mensen als Willem Buiter, Paul de Grauwe, Fritz Scharpf, Amitai Etzioni, Dani Rodrik, Barry Eichengreen, Stephen Roach en, last but not least, Helmut Schmidt en Jacques Delors. De interviews lezen als mini-essays doordat de vragen zijn weggelaten. Indrukwekkend aan de bundel is de extreem korte productietijd, gecombineerd met de kwaliteiten van de geïnterviewden.

In zijn inleiding stelt Hemerijck de vraag of de crisis van 2007-2010 de geschiedenisboeken zal ingaan als de vierde 'grote transformatie' binnen 200 jaar. De drie voorafgaande zijn: het ontstaan van een marktsamenleving in de 19de eeuw, de fascistische en Keynesiaanse correctie daarop sinds 1929 en een omslag naar meer markt vanaf 1979. Hiermee refereert Hemerijck aan het werk van de Hongaarse econoom Polanyi volgens wie de ontwikkeling van markt en staat sterk aan elkaar zijn gekoppeld. Hemerijck schetst de naoorlogse geschiedenis van de West-Europese economische instituties en presenteert op basis daarvan de laatste crisis als een meerdimensionaal collectief falen dat lijkt te wijzen op de noodzaak van het opnieuw institutioneel inbedden van het mondiale kapitalisme. Hemerijck is voorzichtig, gebruikt veelvuldig termen als 'lijkt' en 'schijnt' en presenteert zijn verhaal als een mogelijkheid die aan de geïnterviewden is meegegeven. De geïnterviewden zijn ondervraagd over diagnose, binnenlandse beleidsruimte, de culturele effecten van de crisis, een nieuw mondiaal contract en de toekomst van Europa.

Onder vuur

Wat zijn de lessen die de Commissie-De Wit uit Aftershocks zou kunnen trekken? Ik loop niet alle individuele bijdragen langs maar bespreek een aantal observaties en aanbevelingen die bij veel van de geïnterviewden terugkeren. Dat is ten eerste de notie dat de crisis de noodzaak van meer marktregulering heeft aangetoond, ten tweede het intellectuele karakter van de crisis, ten derde dat een nieuw metanarratief nodig is, ten vierde dat meer leiderschap vereist is, en ten vijfde dat er andere maten en criteria van sociaal-economisch succes moeten worden bedacht dan de smalle notie van economische groei die nu domineert. Ik loop ze een voor een langs. Is de crisis een crisis geweest van te weinig regulering? Volgens Scharpf, Delors en Ben Knapen in zijn nabeschuiving wel, en ook andere auteurs schieten soms in dit simpele binaire perspectief dat binnen Academia al geruime tijd onder vuur ligt. De crisis heeft volgens genoemde auteurs onomstotelijk bewezen dat het ongereguleerde kapitalisme van Anglo-Amerikaanse snit onhoudbaar is. Wat zij daarmee reproduceren is een beeld van de politiek-economische werkelijkheid waarin staat en markt als communicerende vaten fungeren. De terugtrekkende overheid van de jaren tachtig en negentig heeft in dit narratief teveel ruimte gelaten aan de markt, waardoor ondernemingen en huishoudens hun handelingen te veel hebben laten leiden door winstbejag op de korte termijn. Daardoor is de bredere sociale context uit beeld verdwenen en hebben ondernemingen te weinig rekening hoeven houden met

Inhoud 2010/1

de langetermijnconsequenties van hun beslissingen. Hoe overtuigend dit verhaal op het eerste gezicht ook is, er zijn veel empirische observaties die hier niet mee stroken.

Foute regulering

Amerikaanse financiële markten, bijvoorbeeld, voldoen in het geheel niet aan het beeld van vrije markten dat door deze auteurs wordt opgeroepen. Geen markt zo gereguleerd als de Amerikaanse effectenmarkt, bijvoorbeeld. En ook banken hebben in de Verenigde Staten met meer toezichthouders te maken dan in Europa. Generieke markten bestaan niet. Wat wel bestaat zijn specifieke markten waar specifieke actoren onder specifieke voorwaarden specifieke transacties mogen verrichten. Het punt hiervan is dat de crisis niet zozeer veroorzaakt lijkt te zijn door te weinig regulering, maar door foutieve of onvoldoende gesanctioneerde regulering. Dat betekent dat de oplossing niet bestaat uit een staat die zich eenvoudigweg opnieuw moet laten gelden, maar uit de veel lastigere vraag hoe in de toekomst wel effectief gereguleerd kan worden. Vereist dat nieuwe regels, nieuwe bevoegdheden, een groter of beter controleapparaat, meer geld, een ander regulerend landschap, meer internationale coördinatie, een internationale toezichthouder? Dat zijn de vragen die er de komende jaren toe doen. Een perspectief van meer staat en minder markt is ten enenmale ontoereikend om die vragen te kunnen helpen beantwoorden.

In het vakgebied van het vergelijken van instituties, waarin ook redacteur Anton Hemerijck zijn sporen heeft verdiend, is al geruime tijd een 'culturele wending' gaande. De gedachte dat institutionele veranderingen simpelweg worden afgedwongen door veranderende omstandigheden (een hogere olieprijs, vergrijzing, kapitaalvlucht) is geleidelijk aan ingeruild voor het inzicht dat ideeën en politieke entrepreneurs een eigenstandig effect kunnen hebben.

Richtinggevend verhaal

De totstandkoming van de Europese Unie bijvoorbeeld is niet te begrijpen zonder te kijken naar de rol van een selecte groep Franse technocraten (waaronder Delors) met een uitgesproken Europese visie op mondialisering. Hetzelfde geldt voor de transformatie van de Europese verzorgingsstaten na de jaren zeventig onder invloed van een bonte lappendeken aan politiek-economische ideeën, die we later zijn gaan aanduiden als neoliberalisme. Vrijwel alle geïnterviewden zien de crisis ook (en sommige vooral) als een intellectuele crisis. Eichengreen heeft het over 'knowledge failure'; De Grauwe spreekt van een 'crisis of academia'; Suzanne Berger heeft het over 'the intellectual failure of Varieties of Capitalism'; Helmuth Schmidt spreekt van een 'lack of ideas'. De crisis duiden als het failliet van het neoliberalisme is een ding, suggereren wat de leidraad voor morgen moet worden is een ander.

Dat brengt mij bij de derde rode draad: de noodzaak van een nieuw meta-narratief. Het is de geïnterviewden en de redacteurs niet aan te rekenen – ga er maar aan staan: zomaar een nieuw richtinggevend verhaal uit je mouw schudden dat niet lijkt op het gebazel van Vrouwtje Piggelmee – maar juist op dit punt stemt de bundel somber. Heb je een verzameling van 24 visionairs bij elkaar gebracht, geeft de een na de ander blijk van grote intellectuele schroomvalligheid als het gaat om het richtinggevende verhaal van morgen. Uitmuntende analyses (op bovengenoemd bezwaar na) van wat er mis is gegaan en wat dat voor ons collectieve verhaal betekent, maar zeer weifelend en bedeesd als het gaat om wat dat verhaal moet gaan vervangen. Leiderschap is nodig, visie, een nieuw evenwicht tussen vrijhandel en binnenlandse beleidsruimte, maar veel verder komt de bundel niet.

Al even machteloos doet de roep om beter leiderschap aan. Met name Schmidt en Delors gispden de huidige generatie politici voor hun onverhulde nationalisme dat wat hen betreft tevens onverhuld kortzichtig is. Schmidt wordt een stuitend gebrek aan moed en visie gewaar en roept politici op het tij te keren voor het te laat is. Ook Delors ziet dat Europa staat voor de keuze tussen nederlaag en overleven, stelt dat dat laatste alleen kan met meer internationale samenwerking, en constateert dat dat visionaire politici vereist die er niet zijn. Verrassenderwijs stelt hij daarbij zijn hoop niet primair op grote landen als Frankrijk en Duitsland maar juist op andere grondleggers van de EU: België, Nederland en Luxemburg. Ik ben

benieuwd hoe zijn oordeel over Van Rompuy zou luiden, die ten tijde van het interview nog niet in beeld was als Euro-president. Nog afgezien van het hoge 'Tom Poes verzin een list'-gehalte van het morele appel van de heren, beklijft je als lezer toch ook het gevoel dat hun oordeel over de huidige generatie politici deels is ingegeven door een zekere zelfgenoegzaamheid over het eigen politieke verleden.

Soberheid

Dan het laatste weerkerende thema: de behoefte aan een bredere set van indicatoren om sociaal-economische prestaties te meten dan het smalle criterium van economische groei sec. Dit is een thema dat momenteel een politieke hoogconjunctuur kent. Sarkozy presenteerde een aantal maanden terug vol trots het werk van een door hem ingestelde commissie onder leiding van de economen Joseph Stiglitz en Amartya Sen die uitvoerige statistische voorstellen heeft gedaan voor de operationalisering van wat ik hier gemakshalve een breed welvaartsbegrip noem. Het idee mag op brede internationale weerklank rekenen, daarbij moet wel worden aangetekend dat die weerklank vooral uit Europa afkomstig is en veel minder uit ontwikkelende economieën als China, Brazilië en India (rara hoe kan dat). Ook in Nederland is er groeiende steun, maakt querulant Heertje zich er al jaren sterk voor, is ook de (te smalle) leiding van GroenLinks er van gecharmeerd en bekeerde Wouter Bos zich er toe in zijn Den Uyl-lezing. In Aftershocks toont tweederde van de geïnterviewden zich er een voorstander van, waarbij ik mij als lezer wel afvroeg of dat spontaan was of dat het hen in de mond was gelegd door de interviewers.

Ik heb geen bewaren tegen het idee als zodanig maar plaats wel kanttekeningen bij de effectiviteit en de uitvoerbaarheid ervan. Om met het laatste te beginnen: het systeem van nationale rekeningen is het resultaat van een lange geschiedenis van institutiebouw en politieke Seelenmassage. Het vereist een lokaal apparaat van dataverwerking, een nationaal apparaat van databewerking en -opslag en een internationaal apparaat voor de onderlinge harmonisatie van nationale data.

Het hoeft geen betoog dat deze infrastructuur niet van de ene op de andere dag uit de grond kan worden gestampt. Zeker als we beseffen dat nationale scores fungeren als retorische stijbloemen die zowel nationale als internationale doelen dienen, past scepsis over de spoedige realiseerbaarheid van internationale overeenstemming over de operationalisering van een breed welvaartsbegrip. Indicatief zijn de uitlatingen van Delors die stelt dat zo'n breder welvaartsbegrip zou kunnen dienen om het Europese electoraat te verzoenen met een toekomst van economische soberheid. Dat is, maar dit terzijde, mijns inziens tevens de verklaring voor de grote Europese en de geringe Aziatische aandacht voor zo'n breed welvaartsbegrip; optimistische landen hebben er geen behoefte aan, landen die neergang vrezen hopen zo nog even de verwachtingen van hun electoraat te kunnen bevredigen. Dat bleek expliciet tijdens de presentatie van het Stiglitz/Sen-rapport. Sarkozy verheelde zijn politieke bijbedoelingen niet toen hij liet doorschemeren dat Frankrijk met zo'n breed welvaartsbegrip beter zou scoren dan de VS. Door de zaak bij voorbaat zo te politiseren, stijgen de kansen voor de bouw van een bredere statistische database niet.

Machines

Mijn tweede bezwaar is fundamentele van aard. In de nieuwe subdiscipline die zichzelf tooit met de naam Social Studies of Finance betogen auteurs als Donald MacKenzie en Michel Callon dat economische theorieën, mathematische formules en statistische conventies 'performatieve' effecten hebben. Daarmee bedoelen zij dat deze technieken het handelen van actoren zodanig sturen dat de werkelijkheid die deze handelingen gezamenlijk 'produceren' gaat lijken op de werkelijkheidsassumpties die aan de sturende technieken ten grondslag liggen. In de woorden van MacKenzie: economische theorieën zijn geen camera's maar machines, en wel: werkelijkheidsproducerende machines. Filosofen zullen in deze ontologische priviligering van het raamwerk, frame, paradigma of perspectief een mix ontwaren van Foucaultiaanse machtsanalyse (het discours 'produceert' machtsrelaties en identiteiten) en

pragmatische wetenschapsopvattingen (het gaat er niet of een theorie waar is maar of zij werkt, dat wil zeggen: de effecten produceert die zij voorspelt). Impliciet onderschrijven de voorstanders van een breed welvaartsbegrip deze performativiteitsstelling. Net zoals de crisis is veroorzaakt door banken die waren gepreoccupeerd met maximalisatie van de aandeelhouderswaarde, zo schuilt ook de oplossing in andere maatstaven voor prestaties, ongeacht of het nu om een individu, onderneming of nationale economie gaat.

Geen richtsnoer

Het probleem met deze diagnose is dat ze te simpel is en onvoldoende recht doet aan onze werkelijkheid. Zoals tussen droom en daad wetten en praktische bezwaren staan, zo staan tussen beeld en handeling sentimenten, relaties en een handelingspraktijk die zelf de historische resultante is van conventies die in hun interactie met een niet-discursieve werkelijkheid hun effectiviteit hebben bewezen. Met andere woorden, het 'handelen' van economieën, ondernemingen en individuen is maar zeer ten dele het effect van de meeteenheid die toevallig in de mode is. Handelaren, bijvoorbeeld, blijken maar beperkt beïnvloed door de theorema's die volgens MacKenzie moderne financiële markten domineren, en dat geldt tevens voor ondernemingen.

Als het gaat om nationale economieën is het sturende effect van statistische categorieën nog veel problematischer. Wie meent dat de categorieën waarmee staten de economische prestaties van hun onderdanen meten, bepalen wat die onderdanen doen, overschat het effect van staten op economische activiteiten. Nationale statistieken zijn geen machines, noch zijn het camera's die waarheidsgetrouwe plaatjes van de economische werkelijkheid maken. Veeleer zijn het elektrische ogen die een signaal produceren wanneer iemand beweegt. Je weet dan dat iemand heeft bewogen, maar je weet niet wie en ook niet waarom. De relatie tussen cijfer en werkelijkheid is op geaggregeerd niveau altijd problematisch. Kortom: als oude statistische conventies ons gedrag maar in beperkte mate hebben bepaald, zullen nieuwe statistische conventies ons gedrag eveneens maar in beperkte mate sturen. En daarmee is de grondslag onder het enthousiasme voor het brede welvaartsbegrip goeddeels weggeslagen. Wie teveel vertrouwen stelt in nieuwe categorisering en bezondigt zich aan 'metrisch fetisjisme' en dat lijkt me geen goede richtsnoer voor beleid.

Al met al een indrukwekkende bundel met een indrukwekkende lijst van geïnterviewden maar waarvan de boodschap somber stemt: veel 'Tom Poes', en 'Vrouwetje Piggelmee' en ook veel 'fetisjisme'. Oftewel, ook de ziensers weten het niet. Nu maar hopen dat het tijdelijk is. Maar ik vrees het ergste.

[Ewald Engelen is hoogleraar financiële geografie aan de Universiteit van Amsterdam](#)

De Helling 2010/1